

Tartu Ülikool
Psühholoogia osakond

Anna-Liisa Tiisma

ISIKSUS JA ELUKÄIK:

KAS ENDA TAJUTUD ISIKSUSEOMADUSED ON SEOTUD ELUKÄIGU

KIRJELDUSTEGA

Magistritöö

Juhendajad: prof Jüri Allik

Anu Realo, Phd

Läbiv pealkiri: Isiksus ja elukäik

Tartu 2010

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö sisuks on uurida, kuidas on isiksuse kirjeldused seotud inimese elukäigu andmetega. 166 inimest (vanuses 59-89) täitsid küsimustiku, mis hõlmas demograafilisi andmeid, väärtusi, isiksust, rahulolu ja enesehinnangut puudutavaid küsimusi. Töö metoodika on korrelatiivne ning ei võimalda seega teha järeldusi põhjuslike seoste kohta. Tulemused viitavad, et nii isiksuse dimensioonid kui ka iseloomulikud kohastumused on seotud sellega, millistena inimesed kirjeldavad oma eluteed ning millistest sündmustest nende elukäik koosneb, kusjuures valdkonniti seoste tugevus varieerub. Samuti ei väljendu isiksusedimensioonide seosed ei alati otseselt, vaid kohati läbi vahendajate, nagu näiteks enesehinnang. Edasist uurimist väärivad kindlasti ka leid, et elunarratiivi keerukus võib olla samaväärselt või isegi enam seotud sotsiaalsuse ning kollektivistlike väärtustega kui avatusega.

ABSTRACT**Personality and Life-Course: Are Self-Reported Personality Characteristics Connected With Life-Course Descriptions**

The study investigated the interconnections between personality measures and one's life-course. 166 subjects (age ranging from 59-89) completed a questionnaire consisting of demographic data, values, personality, self-esteem measures as well as a life-line interview. The study is correlational and makes no claims on causal relationships amongst these variables. The result show that both personality dimensions as well as characteristic adaptations are (inter)connected with how people describe their life-journeys and of what kind of events their lives are comprised of. The strength of these correlations varies between different fields of life. Also, the effect of personality dimensions is not always straightforward, but may be mediated by such constructs as for example self-esteem. The finding that the role of social behaviour as well as collectivistic values may be as important as or even more important than openness to experience also deserves further investigation.

SISSEJUHATUS

Isiksuse konstruktide kolmene jaotus

Isiksus on märkimisväärselt avaram ja mitmetahulisem konstrukt, kui uurimiseks mugav oleks. See koosneb iseloomulikest mõtete, tunnete ja käitumiste mustritest ja annab inimesele tema ainulaadsuse. Isiksus ei piirne viie dimensiooniga, aga ka mitte sellega, mida inimesed ise oma isiksuse ja elu kohta öelda oskavad. Selleks, et seda mitmekesisust parem hoomata ja analüüsida oleks, lähtume isiksuse konstruktide kolmest jaotusest (Allik & McCrae, 2002; McAdams et al, 2004): 1) isiksusedimensioonid, 2) iseloomulikud kohastumused ja 3) elunarratiivid.

McAdams et al (2004) toovad välja, et piisavalt on tehtud uurimusi, mis käsitlevad esimese ja teise tasandi konstruktide omavahelisi seoseid (nt Roberts & Robins, 2000; Roccas, Sagiv, Schwartz, & Knafo, 2002) ning teise ja kolmanda tasandi konstruktide seoseid (nt McAdams, 1982, 1984, 1985; McAdams et al., 1981; McAdams et al., 1996; Woike, 1995, Woike et al., 1999; Woike & Polo, 2001), samas kui esimese ja kolmanda tasandi vaheliste seoste kohta on tehtud võrdlemisi vähe uurimusi. Samas ei pruugi erinevate tasemete vahel ollagi liiga tugevat sümmeetriat ja konsistentsust, sest inimeste elud on tavapäraselt keerukad ja vastuolulised (McAdams, 1996).

1. Esimesel tasandil on dispositsioonilised isiksusejooned või baasilised tendentsid–globaalsed, sisemised ja võrreldavad seadumused. Valdavalt on isiksusejooni defineeritud kui laiapiirilisi individuaalsete erinevuste dimensioone, mis tagavad inimeste käitumise, mõtlemise ja tunnete konsistentsuse situatsioonide lõikes. Neil dispositsioonidel on bioloogiline alus ning neid peetakse universaalseteks, sõltumata inimese kultuurilisest ja keelelisest päritolust (Allik & McCrae, 2002). Isiksusejoonte puhul on võimalik dokumenteerida seoseid aju eri piirkondade funktsioneerimise ja aktiivsusega ning need aitavad suhteliselt hästi kajastada ja organiseerida isiksusejoonte deskriptoreid (McAdams & Pals, 2006). Erinevate uurijate ja teoreetikute klassifikatsioonid koosnevad mõnevõrra erinevatest nimetustest – ekstraversus, domineerimine, sõbralikkus, kohusetundlikkus, depressiivsus, haavatavus jne. Antud töös lähtume Suurest viisikust, nagu seda kajastavad Viie-Faktori mudel ning NEO perekonna küsimustikud (Costa & McCrae, 1992): ekstraversus (kas X on sotsiaalselt domineeriv?), neurootilisus

(kas X kipub olema negativistlik, tujukas ja ebastabiilne?), avatus kogemusele (kas X on avatud muutustele ja õppimisele?), sotsiaalsus (kas X on sõbralik ja koostööaldis?) ja meelegendus (kas X on usaldusväärne ja tööle pühenduv?) (McAdams, 1992).

2. Esimese tasandi jooned on interaktsioonis keskkonnaga, kujundades teise tasandi konstrukte ehk iseloomulikke kohastumusi (*characteristic adaptations*). Iseloomulikeks nimetatakse neid seetõttu, et esindavad inimese sügavamaid baasilisi tendentse, ja kohastumusteks, sest nende ülesandeks on vastata ühiskonna nõudmistele (Allik & McCrae, 2002). Iseloomulikud kohastumused puudutavad isiksuse motivatsioonilisi, sotsiaal-kognitiivseid ja arengulisi aspekte ning mõjutavad otseselt käitumist. Need pole nii lihtsalt ülesloetletavad kui isiksusejooned, kuid nende hulka kuuluvad näiteks harjumused, väärtused, plaanid, oskused, skriptid, skeemid, hetkel olulised teemad, pürgimused, eesmärgid ja motiivid, kaitsemehhanismid, strateegilised operatsioonid, tingimuslikud mustrid ja teised ajas, ruumis ja sotsiaalses rollis määratud konstruktid. Lihtsamalt öelduna kajastavad iseloomulikud kohastumused seda, mida inimesed tahavad ja mida nad väärtustavad. Kuidas inimesed pürgivad selle poole, mida tahavad, ning väldivad seda, mida kardavad. Kuidas inimesed kujundavad plaane ja eesmärgi, kuidas mõtestavad elu väljakutseid ning kuidas nendega toime tulevad. Milliste psühholoogiliste ja sotsiaalsete ülesannetega seisavad inimesed silmitsi oma elu erinevates etappides (McAdams & Pals, 2006).
3. Kolmanda tasandi moodustavad integratiivsed elulood – pidevalt arenevad minanarratiivid, mis kajastavad seda, kuidas inimene ennast ja oma positsiooni maailmas mõistab ja mõtestab. Oluline on eristada elu kirjeldusi elulugudest. Kui elu kirjeldus (*life history*) on mõiste, mida kasutatakse viitamaks elusündmuste objektiivsele järgnevusele, siis elulugu (*life story*) kajastab elusid nii, nagu inimene ise sellest jutustab, mõtleb ja kuidas seda mäletab (Habermas & Bluck, 2000). Elusündmused on nende elulugude ehituskivid, mis peegeldavad nii (re)konstrueeritud minevikku, tajutavat olevikku kui ka oodatavat tulevikku. Metafooriliselt koosneb inimese elu sündmuste voolust, mis liigub potentsiaalsest aktuaalseks. Seega koosnevad inimeste elulood mineviku ja tuleviku elusündmustest, sidudes niimoodi retrospektiivse ja prospektiivse

autobiograafilise mälu (Schroots et al., 2004; Schroots & Assink, 2005). Identiteedi kujunemise protsessi mõistmiseks tuleb aru saada, kuidas inimesed loovad nõ toorkogemustest narratiive, mis aitavad kujundada käitumist, sedastada identiteeti ning integreeruda sotsiaalsesse ellu. Samuti seda, kuidas nad räägivad neid lugusid endale ja teistele, kasutades neid ühtlasi infona endast, teistest ja maailmast. Narratiivseks identiteediks nimetataksegi seda internaliseeritud ja arenevat lugu minast, mis seob rekonstrueeritud mineviku ning kujutletud tuleviku suuremal või vähemal määral sidusaks tervikuks, eesmärgiga anda inimese elule ühelt poolt mingil määral ühtsust, eesmärgistatust ja tähendust ning teisalt ka lõbustada ja juhendada (Habermas & Bluck, 2000; Singer, 2004; McAdams, 1996; McAdams, 1998; McAdams, 2006; Pasupathi & Mansour, 2006).

Käesolevas töös on vaatluse all seosed isiksuse eelnimetatud kolme tasandi vahel, ehk kuidas on omavahel seotud isiksuse seadumused, iseloomulikud kohastumused ja see, kuidas inimesed oma elukäiku kirjeldavad. Järgnevalt on selgitatud neid konstrukte, mida on töös lähemalt käsitletud.

Iseloomulikud kohastumused

Antud töö raames on iseloomulikest kohastumustest oluline käsitleda järgmisi teemasid: inimese enesehinnang, rahulolu eluga ja väärtusi.

Rahulolu ja enesehinnang

Rahulolu mõiste viitab sellele, kuidas inimesed hindavad oma elusid tervikuna või kindlate valdkondade (nt suhted) lõikes (Hofer et al, 2008). Subjektiivse rahulolu definitsioonid hõlmavad kahte komponenti – afektiivset ja kognitiivset. Esimene neist on inimese hedonistlik tasakaal (tegelik või tajutud) ehk kuivõrd kogeb inimene negatiivse afektiga võrreldes positiivset afekti. See tähendab kestvaid emotsionaalseid reaktsioone oma elukäigu suhtes. Kognitiivne komponent on mõistuslik hinnang oma elule vastavalt oma subjektiivsetele standarditele (Kuppens et al., 2008; Schimmack et al., 2002; Diener & Diener, 1995). Tavapäraselt tähendab see küsimusi teemal, kas ja kui rahul te oma eluga olete.

Enesehinnang puudutab seda, kuidas inimesed suhtuvad iseendasse. Globaalset enesehinnangut defineeritakse tavapäraselt, kui inimese üldist väärtuslikkuse tunnet (Schmitt & Allik, 2005). Üdise enesehinnangu populaarseim mõõdik – Rosenbergi enesehinnangu

skaala (Pullmann & Allik, 2000), mida antud uurimuses kasutame, koosneb kümnest väitest, neist viis positiivse ja viis negatiivse sõnastusega.

Mõlema konstrukti puhul on niisiis tegemist globaalsete hinnangutega – esimesel juhul inimese tervele elule ja teisel juhul iseendale. Hinnangu globaalne olemus peaks muutma seda stabiilsemaks ning mitte niivõrd sõltuvaks inimese meeleolust otsustamise hetkel. Samas võib ka olla, et otsustamise hetkel kaaluvad inimesed lihtsalt, kui palju aega oma elust on nad veetnud heas tujus ja kui palju halvast tujus (Lucas et al., 1996).

Schimmack et al (2002) pakuvad, et inimesed kasutavad eluhinnangute (eeldame, et ka iseendale antavate hinnangute) tegemisel korduvalt samu asjakohaseid ja elu olulisemaid tahke puudutavaid allikaid. Neid allikaid võib jagada kolmeks. Esiteks, ajutiselt kättesaadavad allikad (nt hetkesituatsiooni tegurid), milles sisalduv info soodustab hinnangute variatiivsust ajas. Teiseks, pidevalt kättesaadavad, kuid varieeruva infoga allikad (nt meeleolu), mis samuti soodustavad hinnangute variatiivsust. Kolmandaks, pidevalt kättesaadavad stabiilse infoga allikad (nt rahulolu sissetulekuga). Kuna sellistes allikates hoitava info stabiilsuse taga on isiksus, võibki öelda, et isiksus mõjutab hinnanguid just nende viimaste allikate kaudu, olles nii ühtlasi põhjuseks, miks inimesed püsivad suhteliselt pikkadel perioodidel enam-vähem samal õnnelikkuse tasemel. Me võime arvata, et kui meil oleks rohkem raha, võimu, jõudu jne, siis oleksime õnnelikumad, kuid selliste situatsiooniliste ja demograafiliste faktorite mõju, nagu sugu, abielustaatus, töö, sotsiaalne klass ja kultuur, kahvatub pikaajaliste mõjutajate kõrval ning neil on siiski vaid piiratud mõju subjektiivsele healole (Costa & McCrae, 1980; Schimmack et al., 2002; Ozer & Benet-Martinez, 2006). Oluline on siiski pigem see, kas inimesel on võimalik käituda isiksusejoontega kooskõlalisel viisil. Nimelt on isiksusejoontega kooskõlaline käitumine seotud positiivse afektiga ning joontega mittekooskõlalised käitumised negatiivse afekti kõrgemate tasemetega (Diener et al., 2003).

Diener & Diener (1995) esitasid küsimuse, kas ja mil määral enesehinnang ja rahulolu üleüldse teineteisest erinevad. Nendevaheline korrelatsioon on üldjuhul väga tugev. Samas, nagu nad oletasid, ei ole nende omavaheline suhe nii ühene ja selge, nagu esmapilgul paistab. Esiteks ei ole see kõikides kultuurikeskkondades samalaadselt tugev. Näiteks individualistlikes kultuurides on enesehinnangu tähtsus rahulolu ennustajana suurem kui kollektivistlikes kultuurides. Enamikes kultuurides on see suhe siiski statistiliselt oluline. Samuti, kui tegemist oleks samaste muutujatega, oleks nende suhted teiste muutujatega praktiliselt identsed.

Väärtused

Erinevad uurijad on suutnud kokku leppida väärtuste viies põhiomaduses: (1) need on kontseptsioonid või uskumused, (2) mis puudutavad soovitavaid tulemusi või käitumisi; (3) need on situatsiooniülesed; (4) juhatavad situatsioonide või käitumise valikut ja hindamist; (5) ning on seatud olulisuse järjekorda. Üht väärtust teisest eristab aga see, millist motivatsiooni või eesmärki see esindab (Bilsky ja Schwartz, 1994).

Bilsky & Schwartz (1994) tõid välja kümme erinevat väärtusetüüpi: võim (*power*), saavutus (*achievement*), hedonism (*hedonism*), stimulatsioon (*stimulation*), enesemääratlus (*self-direction*), kõikehaaravus (*universalism*), heasoovlikkus (*benevolence*), traditsioonid (*tradition*), konformsus (*conformity*) ja turvalisus (*security*). Nendele väärtusetüüpidele toetub enimlevinud väärtuste mõõdik Schwartzi väärtuste küsimustik (Schwartz, 1992). Need kümme jagunevad kahe dimensiooni vahel: avatus kogemusele (enesemääratlus, stimulatsioon) ja konservatiivsus (turvalisus, konformsus ja traditsioonid) ning eneseupitamine (võim ja saavutus) ja eneseületamine (kõikehaaravus ja heasoovlikkus). Hedonism on seotud nii avatusega kogemusele kui ka enese-upitamise (Bilsky & Schwartz, 1994).

Kui väärtused ja isiksus on kovariantsed, siis nende vastastikused mõjutused tugevdavad nii isiksust kui ka tõstavad väärtuse tähtsust. Väärtused soodustavad sobivaid käitumismustreid, mis siis omakorda kinnitavad väärtusi jne. Kui väärtuste ja isiksuse suhe on kompensatoorne, on vastastikutel mõjutustel vastupidine toime: väärtused soodustavad sobivaid käitumisi, mis õnnestumise korral vähendavad väärtuse olulisust (Bilsky & Schwartz, 1994).

Väärtused ja normid, millest inimene lähtub, on subjektiivse rahuloluga lähedalt seotud (Kuppens et al., 2008). Stimulatsiooni väärtustavad inimesed vajavad rahulolu saavutamiseks üha uusi kogemusi ja väljakutseid, samas kui turvalisust väärtustava inimese jaoks on kõige rahulduspakkuvamaks hoopis stabiilne keskkond ja etteennustatavad sündmused. Vastavalt väärtustele varieeruvad ka rahuloluotsuste tegemisel kasutatavad kriteeriumid, seda nii kultuuriti kui ka üksikindiviidide lõikes. Väärtustega on seotud ka elujoonegraafik, millele on märgitud oma elu olulisemad sündmused. On ilmne, et sarnaselt rahuloluhinnangu kriteeriumitega, on väärtustega seotud ka oluliste sündmuste valik ning nendele sündmustele omistatud valents – suhetele orienteeritumad inimesed märgivad üles suhteid puudutavad sündmused, samas kui saavutusele orienteeritud vastajad eelistavad näiteks haridust puudutavaid sündmusi. Aja jooksul peaks isiksuse ja eesmärkide (ka väärtuste) suhe muutuma

püsivamaks, kuna inimesed õpivad paremini tundma iseennast ja seda, kuidas nende eesmärgid peegeldavad nende dispositsioone (Roberts et al., 2004).

Eluloo kirjeldused

Elujoone graafik (EJG)

Elujoone graafiku meetodi aluseks on Johannes F. Schroots'i (2003) loodud *Life-Line Interview Method (LIM)*. Meetod on tuletatud elutee metafoorist ning kajastab inimese elu sünnist surmani koos kõigi tõusude ja mõõnade, tippude ja kurudega (Schroots, 2003; Schroots et al., 2004, Schroots & Assink, 2005). Meetodika oluline omadus on see, et uurimise all on kogu inimese elu, sealhulgas nii juba kogetu kui ka ootused tulevikus kogetava kohta. Märgitud sündmused annavad pildi peamistest teemadest, mis antud inimese elu iseloomustavad ning mida vastaja elus oluliseks peab. Meetod võimaldab uurida elujoone abil kogetud sündmuste emotsionaalset kvaliteeti (narratiivi toon) ja tugevust, sündmuste jaotumist erinevate eluperioodide vahel, oluliseks peetavate sündmuste arvu ja tüüpi. Näiteks Schroots lähtus sündmuste analüüsimisel üheksast kategooriast: suhted, kool, töö, tervis, areng, kodu, sünd, surm ja muu.

Igal lool on oma iseloomulik emotsionaalne toon, alates ekstreemsest positiivsusest kuni ekstreemse negatiivsuseni. Narratiivne toon viitab seega loo baasilisele meelestatusele: kas lugu on optimistliku või pessimistliku alatooniga (McAdams et al., 2004; Nasby & Read, 1997). Autobiograafilise mälu uuringud kinnitavad valdavalt seda, et inimestele meenub enam positiivseid kui negatiivseid sündmusi. Samas, Schroots & Assink (2005) leidsid oma uurimuses, et inimesed märkisid ära võrdsel arvil positiivseid ja negatiivseid sündmusi. Autorid oletasid, et meetodika iseloom aitab pidurdada negatiivsete sündmuste allasurumist.

Kuna ekstravertsus on kirjanduse põhjal seotud enam positiivse afekti kogemisega ning neurootilisus negatiivse afekti kogemisega (nt Costa & McCrae, 1980; Allik & Realo, 1997), siis oletame leida seost ekstravertsuse ja positiivse tooni ning neurootilisuse ja negatiivse tooni vahel. Teisalt leidsid McAdams et al. (2004) neurootilisuse positiivse korrelatsiooni negatiivse narratiivi tooniga, kuid kinnitust ei leidnud ekstravertsuse ja positiivse tooni seos. Lisaks tõstasid nende tulemused küsimuse ka meelekindluse ja narratiivi tooni vahelistest seostest

Lihtsates lugudes on vähe tegelasi, selge ja lihtne temaatika ning lihtsad tulemid, keerukamates lugudes on arvukamalt tegelasi, rikkam ja läbipõimunum temaatika ja mitmeti

vaadeldavad ja tõlgendatavad tulemid (McAdams et al., 2004). Antud uurimus ei käsitle küll kasutatavaid teemasid, kuid, kuna avatus seostub kognitiivse ja emotsionaalse keerukusega ning avatumate inimeste lood on kalduvad olema mitmekülgsemad, siis oletame, et nende lood (antud juhul elujoone graafik) võiks sisaldada rohkem sündmusi kui madalama avatusega inimestel.

Kultuuri mõju

Kultuur mõjutab erinevaid isiksuse tasandeid erineval määral. Kõige puutumatum on esimene tasand. McCrae et al. (1999) väitsid, et dispositsioonilised iseloomujooned on sotsiaalsete ja kultuuriliste mõjutuste suhtes võrdlemisi vastuvõtmatud. Viiefaktori teooria läheb isegi nii kaugele, et väidab, isiksusejooned on rangelt endogeensed, muutudes vaid sisemise küpsemise või teiste bioloogiliste muutujate mõjul. Bioloogilised mõjutajad hõlmavad lisaks geenidele emakasiseseid hormone, ajukahjustusi ja haigusi, psühhofarmakoloogilist sekkumist ja vananemist (Allik & McCrae, 2002). Pole kindel, kas isiksusejooned tõesti nii muut(u)matud on, kuid praegusel hetkel pole uurimust, mis näitaks, et jagatud keskkond või mõni kultuuriline nähtus avaldaks isiksusejoonte keskmistele olulist mõju. Lisaks on isiksuse muutumine elusündmuste tagajärjel võrdlemisi harv ning tagasihoidlik (Costa et al., 2000) ning leitud seoste puhul on põhjuslikkuse suunda raske tuvastada. Samuti, vanuselised muutused isiksuse seadumustes pole suured ning on erinevates maailma paikades üsna sarnased (McCrae et al., 2004; McCrae & Terracciano, 2005).

Iseloomulike kohastumuste puhul on kultuuri mõjutused juba nähtavamad, sest need kujunevad isiksusedimensioonide ja keskkonna interaktsiooni tulemusel. See tähendab, et kultuur mõjutab isiksusejoonte „nõudlust“ ja sätestab reeglid käitumisele nende joonte väljendamiseks (McAdams, 2006; Allik & Realo, 1997). Erinevates kultuurides leiavad toetust erinevad väärtused ja kohastumustemustrid. Samuti tulenevad inimeste pürgimused suuresti sellest, mida nende sotsiaalne ja kultuuriline keskkond ette näeb – millal luua peret, millist peret, millised on tööalased ambitsioonid jne.

Kõige sügavam ja tugevam on kultuuri mõju elulugudele, kuna sotsiaalkultuuriline kontekst annab ette teemadevaliku, pildid, spetsiifilised karakterid, arhetüübid, väärtused ja süžee narratiivse identiteedi psühhosotsiaalseks konstrueerimiseks. Elulugudeks saame ainekst ja inspiratsiooni lugudest, mida oleme kuulnud lapsepõlvest saadik, tegelastest ja kangelastest, kellega oleme samastunud või kellele vastandunud. Lugudes on esindatud kultuuriliselt ülistatud ja hukka mõistetud kangelased. Selles mõttes võib elusid vaadelda

jutustatud tekstidena, mida teatakse ja „loetakse“ sarnaselt lugudele, mis on raamitud diskursusest ja mida jutustatakse kultuuris (Singer, 2004; Nasby & Read, 1997; McAdams, 2006; McAdams, 1996). Teisisõnu, kultuur annab inimestele justkui menüü lugudest, mille järgi elada. Kuna aga inimeste kogemustepagasid ja elukeskkonnad varieeruvad, ei varustata kõiki ka ühetaoliste menüüdega. Inimesed valivad konkureerivate lugude vahel, otsustades, mida võtta ja mida jätta. Seejuures lähtutakse oma unikaalsest sotsiaalsest, poliitilisest ja majanduslikust keskkonnast, isiklikust päritolust ja haridusest ning ka oma dispositsioonilistest isiksuseomadustest ja iseloomulikest kohastumustest. Võib öelda, et mina ja kultuur kohtuvad narratiivis (McAdams, 2006).

Vastuste kallutatus

Diener ja Diener (1995) uurimuses toodi välja tendents, et inimesed kasutavad oma elutee hindamisel pigem skaala positiivset osa. See tendents peaks inimeste vanuse kasvades pigem tugevnema. Erinevate teooriate kohaselt keskenduvad vanemad täiskasvanud oma igapäevaelus suurema tõenäosusega emotsioonidele kui nooremad. Eaga paraneb ka emotsionaalse kogemuse sageduse ja intensiivsuse reguleerimise võime. Lisaks peaks vanemad täiskasvanud paremini reguleerima emotsioonide intensiivsust, et säilitada positiivset emotsionaalsust. See aga tähendab, et juhul kui sündmuste toimumisest on möödunud eneseregulatsiooniks piisav ajahulk, peaks vanemad täiskasvanud sagedamini kogema positiivseid emotsioone ja harvem negatiivseid emotsioone (Alea et al., 2004). Seda arvesse võttes peaks ka antud uurimuses osalejad olema pigem positiivselt meelestatud ning nende rahulolu, enesehinnangu ja elujoone hinnangud peaks jääma skaalade positiivsetesse pooltesse.

Töö eesmärk

Töö eesmärk oli uurida, kuidas on erinevad isiksuse kirjeldused seotud inimese elukäiguga ja sellega, kuidas inimesed oma elukäiku kirjeldavad. Eeldame, et erinevate kirjelduste puhul ei pruugi olla tugevat konsistentsust ning et isiksuse kirjeldused on erinevate eluvaldkondade puhul varieeruva tähtsusega. Ühtlasi on töö eesmärk selgitada, millised isiksuseomadused on elukäigu ja elukäigu kirjeldustega tihedamalt seotud ning millised vähem.

MEETOD

Osalejad

Uurimuses osales 166 inimest, neist 124 (75%) naised ja 42 (25%) mehed. Vastajate vanus jäi vahemikku 59 ja 89 aastat. Keskmine vanus oli 70,8 ($SD = 6,7$) aastat. Eesti Statistikaameti (www.stat.ee) andmetel moodustavad mehed Eesti rahvastikust vanusegrupis „60 ja vanemad“ 35%. Antud uurimuses osalejad võivad võrreldes tavapopulatsiooniga olla mõnevõrra kõrgema aktiivsuse tasemega, sest valdava osaga neist kontakteeruti päevakeskuste kaudu. Valimi tasakaalustamiseks otsiti osalejaid ka nõ juhuvalimi kaudu. Uurimuses osalejad olid valdavalt kesk- või keskeriharidusega (alg- ja põhiharidus 17%, kesk- ja keskeriharidus 50 %, kõrgharidus 33%).

Valimi muudavad huvitavaks järgmised tõigad:

- 1) seda vanusegruppi on teadaolevalt väga vähe uuritud;
- 2) tulenevalt oma vanusest saavad nad anda hinnangu piisavalt pika elutee kohta;
- 3) nende elu jooksul on sotsiaalne ja poliitiline keskkond olnud äärmiselt põnev ja kirev.

Uurimisvahendid

Isiksuseomadused

Uurimuses osalejad hindasid enda isiksuse seadumusi 240 väitest koosneva küsimustiku Estonian Personality Item Pool-NEO (EE.PIP-NEO; Möttus et al., 2006) abil. Sarnaselt oma prototüübile NEO PI-R (Costa & McCrae, 1992) mõõdab EE.PIP-NEO viite põhilist isiksuse dimensiooni – neurotilisus, ekstravertsus, avatus kogemusele, sotsiaalsus ja meelekindlus. Iga dimensioon on esindatud kuue alaskaalaga. Oma nõusolekut või mittenõusolekut esitatud väitega pidi vastajad kinnitama 5-punktsel skaalal, mille otspunktid olid „olen täiesti nõus“ ja „ei ole üldse nõus“.

Enesehinnang

Uurimuses osalenute enesehinnangut mõõdeti Rosenbergi 10 küsimusest koosneva enesehinnangu skaala ERSES abil (Pullmann ja Allik, 2000). 5 väidet on negatiivse ning viis positiivse sõnastusega. Sarnaselt isiksuseomadustega tuli oma nõusolekut või mittenõusolekut väljendada 5-punktsel skaalal, mille otspunktid olid „olen täiesti nõus“ ja „ei ole üldse nõus“.

Väärtused

Inimeste väärtushoiakuid mõõdeti Portrait Value Questionnaire (PVQ; Schwartz et al., 2001) abil. Mõõtvahend koosneb 21 küsimusest, mille abil mõõdetakse 10 motivatsiooniliselt erinevat väärtuste tüüpi: võim, saavutus, hedonism, stimulatsioon, enesesuunamine, universalism, heasoovlikkus, traditsioon, konformsus ja turvalisus. Nõusolekut või mittenõusolekut esitatud väitega pidi vastajad kinnitama 6-punktilisel skaalal, mille otspunktideks olid „ei ole üldse minu moodi“ ja „väga minu moodi“

Elujoone graafik

Inimesel palutakse joonistada elu jooksul kogetud tõusude ja mõõnade graafiline esitus. Meetodi aluseks on Johannes F. Schroots'i loodud *Life-Line Interview Method* (Schroots, 2003) ning see kujutab endast kahedimensioonilist elutee kujutlust, aeg horisontaalteljel ja afekt vertikaalteljel (+10 kajastab graafikul elu kõrgseisu ja -10 vastavalt elu madalseisu). Vastajal paluti kirjeldada oma elu graafiliselt ajalises raamistikus sünnist surmani. Esmalt tuli märkida joonisele ülalt alla sirgega oma praegune vanus, lisades täpse vanuse ka numbriga. Seejärel tuli joonistada ühe joonega oma elu kulgemist kajastav kõverjoon sündimise hetkest praeguse hetkeni ning lisada tippude, languste ja olulisemate perioodide juurde parisõnalised kirjeldused. Seejärel tuli jätkata elujoont käesolevast hetkest tulevikku ning lisada taas oodatavate tippude ja languste kirjeldused. Kuigi vastajatel paluti tuua välja märgitud sündmuste sisu, jääb nende sündmuste analüüs antud uurimuse raamidest välja ning piirdume ainult väljatoodud sündmuste arvu, sealhulgas negatiivset ja positiivset hinnangut kandvate sündmuste arvu analüüsiga.

Positiivsete ja negatiivsete sündmuste arvu puhul on lähtutud võimalikult täpselt sellest, kuidas inimene on neid graafikul kujutanud. Erandiks on juhtumid, kus selgelt negatiivset sündmuste on kajastatud positiivse hinnanguna (nt lähedase inimese surm). Sellistel puhkudel on sündmus loetud negatiivseks.

Elusündmuste küsimustik

Demograafilised ja muud faktoloogilised andmed elu kohta sh tervist puudutavad näitajad, perekonnaseis, abielud, elukvaliteet, laste olemasolu ja arv, tööalased valikud jms.

Rahulolu

Rahulolu eluga uuriti elusündmuste küsimustiku raames neljapunktilisel skaalal, mille otspunktideks olid 1- üldse mitte rahul ja 4- väga rahul

Protseduur

Uurimuses osalejad täitsid nii küsimustikud kui elujoonegraafiku iseseisvalt kodus. Esialgu pidi elujoone graafiku joonistamine toimuma uurija juuresolekul, tagamaks seda, et elujoon joonistataks ilma pikema järelemõtlemiseta ja piiratud aja jooksul. Kuna kohapeal täitmine vähendas tunduvalt uurimuses osalemiseks nõusoleku andvate inimeste arvu, siis võimaldati ka elujoone graafikut täita kodus koos teiste uurimisvahenditega. Vastajate hinnangul kulus kogu paketi täitmiseks keskestlubi 3-4h.

TULEMUSED

Kuna arvukalt on uurimusi isiksusejoonte, väärtuste, rahulolu ja enesehinnangu omavahelistest seostest, siis jätame need antud uurimuses üldjuhul kõrvale, et keskenduda huvitavatele seostele elukäigu ja elujoone graafikuga. Vastavad seosed on välja toodud vaid siis, kui need aitavad tulemusi ilmestada.

Kirjeldavad statistikud

Isiksuse omadused

Viiefaktoriline lahendus seletab 60,9% andmete variatiivsusest. Järgmises tabelis on ära toodud skaalade keskmised, standardhälbed ja sisereliaablused. Võrdluseks Mõttus et al. (2006) uurimuse andmed. Valimid erinevad üksteisest vanuse poolest – antud valimis keskmine vanus 70,8 (SD=6,78, ulatus 58-89) ja Mõttus et al. (2006) valimis keskmine vanus 31,34 (SD=13,73, ulatus 16-86).

Tabel 1: Isiksuseskaalade kirjeldavad statistikud võrdluses normandmetega

	Käesolev töö <i>N=166</i>				Möttus et al. (2006) <i>N=297</i>			
	N	M	SD	α	M	SD	α	
EE.PIP-NEO								
N1 Anxiety	162	16.80	5.51	.76	15.97	6.70	.86	
N2 Anger	160	12.34	6.24	.86	11.98	7.26	.91	
N3 Depression	161	10.39	5.33	.79	11.32	6.72	.89	
N4 Self-Consciousness	162	14.44	4.50	.60	12.40	5.59	.78	
N5 Immoderation	162	10.33	4.24	.63	14.60	5.18	.73	
N6 Vulnerability	162	10.74	4.92	.79	9.55	5.15	.84	
E1 Friendliness	162	21.09	4.92	.77	21.82	5.43	.83	
E2 Gregariousness	160	14.72	4.95	.70	17.69	6.33	.83	
E3 Assertiveness	161	13.81	4.68	.70	17.24	5.19	.75	
E4 Activity Level	162	15.52	5.32	.75	16.99	5.21	.74	
E5 Excitement-Seeking	162	10.35	4.40	.59	16.59	6.21	.78	
E6 Cheerfulness	162	16.90	5.47	.80	20.72	5.94	.86	
O1 Imagination	160	17.48	5.50	.76	23.15	5.77	.86	
O2 Artistic Interests	161	23.88	5.21	.79	24.61	5.24	.79	
O3 Emotionality	161	19.27	4.08	.67	22.75	5.24	.83	
O4 Adventurousness	162	14.19	3.93	.59	18.77	4.40	.69	
O5 Intellect	162	18.22	5.18	.74	22.26	5.36	.79	
O6 Liberalism	161	18.19	2.97	.26	16.62	4.54	.58	
A1 Trust	160	19.19	4.92	.80	20.78	5.34	.84	
A2 Morality	161	27.35	3.40	.64	22.79	5.54	.79	
A3 Altruism	162	23.99	3.84	.73	22.52	4.39	.79	
A4 Cooperation	162	22.43	3.52	.51	19.64	4.86	.69	
A5 Modesty	162	22.67	4.47	.71	17.24	5.71	.79	
A6 Sympathy	161	23.80	3.84	.68	23.29	4.87	.77	
C1 Self-efficacy	160	19.66	4.31	.74	20.18	4.23	.74	
C2 Orderliness	160	21.94	5.71	.85	19.86	6.18	.84	
C3 Dutifulness	162	26.88	3.37	.72	22.62	4.93	.80	
C4 Achievement Striving	162	19.25	4.91	.73	20.95	5.04	.75	
C5 Self-discipline	162	20.72	5.36	.81	17.68	6.36	.87	
C6 Cautiousness	161	21.93	4.70	.77	19.61	5.06	.77	
N: Neurootilisus	160	75.05	22.94	.83	75.82	28.08	.95	
E: Ekstravertsus	160	92.38	20.35	.77	111.05	25.38	.93	
O: Avatus	158	111.22	18.73	.77	128.16	19.93	.89	
A: Sotsiaalsus	159	139.43	15.45	.71	126.26	20.59	.90	
C: Meelekindlus	159	130.61	21.74	.85	120.89	23.79	.93	

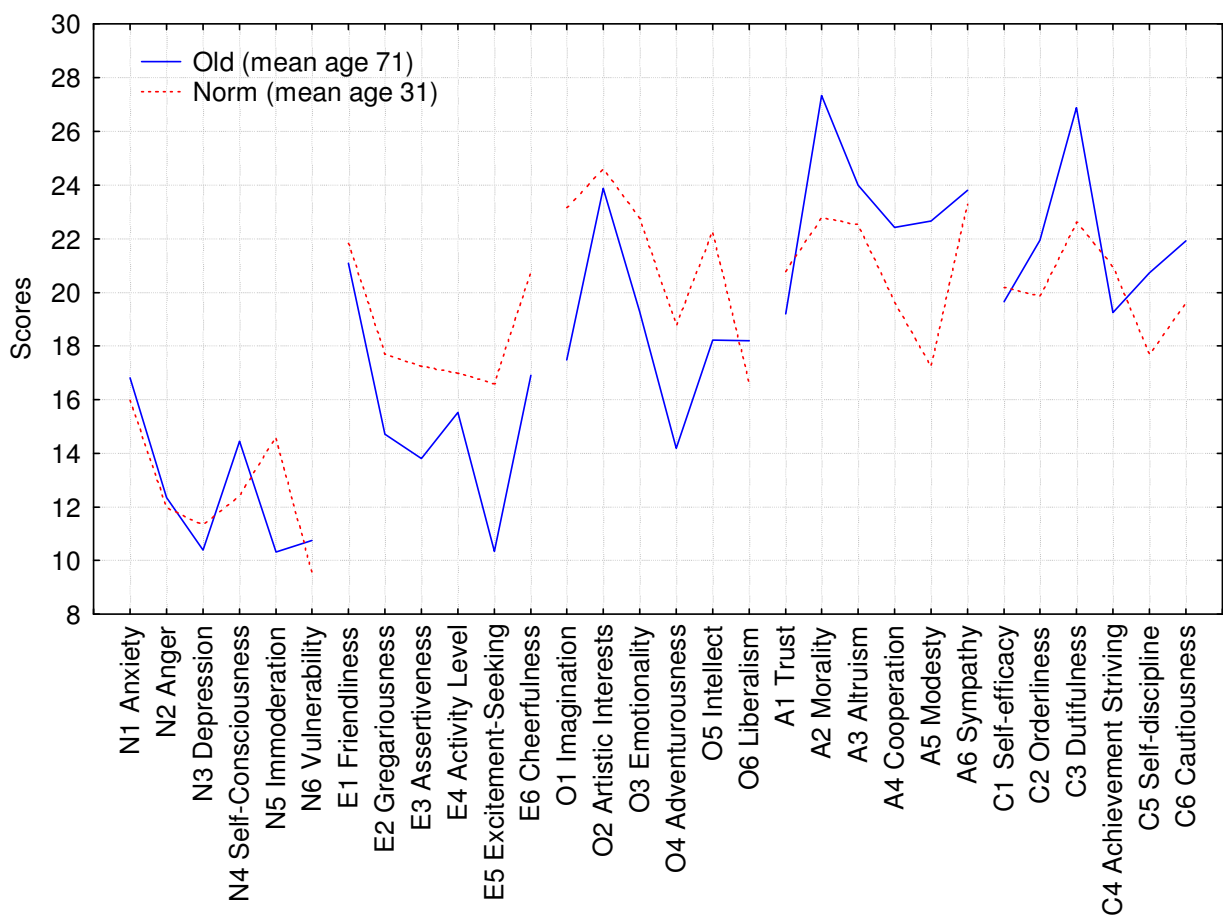
Märkus: Skaalade sisereliaablused alla 0,7 esile tõstetud; M= keskmine, SD= standardhälve, α = Cronbach'i alfa

Viie isiksusedimensiooni lõikes jäävad sisereliaablused vahemikku 0,71-0,85 (M=0,79, SD=0,06). Alaskaalade lõikes varieeruvad vastavad näitajad vahemikus 0,29-0,86 (M=0,71; SD=0,12). Tabelist on näha, et antud valimi puhul ei tööta üldse O6 liberalismi skaala, mille sisereliaablus oli madalaim ka Möttus et al. (2006) töös. Probleemsemad on veel koostöö (A4), seikluslikkus (O4) ja elamustejanu (E5).

Isiksusedimensioonide profiilid

Isiksusedimensioonide profiilid vastavad varasematele tulemustele (McCrae et al., 1999), mille alusel võib eeldada neurootilisuse, ekstravertsuse ja avatuse langust vanemas eas ning sotsiaalsuse ja meelekindluse tõusu. Tulemused vastavad oodatud mustrile. Sarnaselt varasematele tulemustele on eestlaste neurootilisus ühel ja samal tasemel läbi kõigi vanuserühmade (Allik et al., 2004; joonis 1).

Joonis 1. Valimi keskmiste profiili võrdlus normandmetega

Väärtused

Sisereliaablused nelja väärtusmõõtmekohta on järgmised: avatus kogemusele $\alpha=0,68$; konservatiivsus $\alpha=0,49$; eneseupitamine $\alpha=0,58$ ja eneseületamine $\alpha=0,66$. Valimit võib tinglikult vaadata kui organismi, kellel sarnaselt üksikindiviidile on väärtused seatud tähtsuse järjekorda. Tabel 2 iseloomustab valimi keskmiste alusel koostatud tähtsuse järjekorda esmalt üksikväärtuste ja seejärel dimensioonide lõikes.

Tabel 2: Väärtuste olulisuse järjekord antud valimis

Väärtuste olulisuse järjekord üksikväärtuste lõikes		
	M	SD
Turvalisus	4,87	0,98
Heasoovlikkus	4,74	0,95
Universalism	4,64	0,78
Enesesuunamine	4,20	0,75
Traditsioon	4,16	1,03
Konformsus	4,09	1,12
Hedonism	3,23	1,05
Stimulatsioon	2,96	1,04
Saavutus	2,76	0,94
Võim	2,26	0,78
Väärtuste olulisuse järjekord väärtusjaotuste lõikes		
Konservatiivsus	13,11	1,80
Eneseületamine	9,38	1,91
Avatus kogemusele	7,16	1,33
Eneseupitamine	5,02	1,69

Rahulolu

Uuritavad jagunesid rahulolu osas järgmiselt: üldse mitte rahul – 1 (0,60%); mitte eriti rahul – 30 (18,07%); üsna rahul – 125 (75,3%); ja väga rahul 10 (6,02 %). Tulenevalt sellest, et üldse mitte rahul oli vaid üks inimene, koondasime üldse mitte rahul ja mitte eriti rahul olevad inimesed ühte gruppi (31; 18,67%).

Enesehinnang

Sulgudes on ära toodud samad näitajad Schmitt & Allik (2005) uurimusest. Keskmise enesehinnang oli 36,04 (32,63) ja SD=6,22 (5,14). Positiivsete väidete puhul oli keskmine skoor 18,55 (16,8) ja negatiivsete väidete puhul 12,54 (15,8). Faktorstruktuur seletab ära 44,83% variatiivsusest (49,5%) ning skaala Cronbach'i $\alpha = 0,85$ (0,87). Arvutasime välja ka Guttmani poolitusmeetodil leitud reliaabluskoeffitsiendi, mis oli mõlema uurimuse puhul 0,86. Positiivsete ja negatiivsete väidete omavaheline korrelatsioon oli $r=0,62$ (0,69)

Elujoone graafik

Järgnevad elujoone graafiku (EJG) üldandmed.

Tabel 3. Sündmuste arv elujoone graafikul

	N	Keskmine	Miinumum	Maksimum	SD
Sündmusi kokku	156	8,79	2	28	4,12
Positiivseid sündmusi	156	5,60	0	19	3,06
Negatiivseid sündmusi	156	3,19	0	9	1,87
Pos-Neg suhtarv	153	2,22	0	11	1,74

Elujoone graafiku narratiivi toon ja keerukus

Elujoone graafikuga seoses uurisime nelja näitajat: märgitud sündmuste koguarvu, positiivsete sündmuste arvu, negatiivsete sündmuste arvu ning positiivsete ja negatiivsete sündmuste suhtarvu. Nagu öeldud, käsitleme antud uurimuse raames narratiivi keerukuse indikaatorina märgitud sündmuste arvu.

Kuna antud valimis oli meeste ja naiste osakaal niivõrd erinev, ei hakanud me meeste ja naiste erinevusi analüüsima. Oluliseks osutus aga vastaja vanus. Nimelt, vanemad inimesed tõid välja enam sündmusi ($r=0,16$). Suurem sündmuste arvukus puudutab ilmselgelt vaid negatiivseid sündmusi, sest seos vanuse ja positiivsete sündmuste vahel on praktiliselt olematu, samas kui seos negatiivsete sündmuste arvuga on $r=0,35$). Ühtlasi oli vanemate inimestel madalam positiivsete ja negatiivsete sündmuste suhtarv ($r=-0,22$). Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Arvestades kirjanduses laialdaselt kajastatud seoseid neurootilisuse ja negatiivse ning ekstravertsuse ja positiivse tooni vahel, eeldasime sarnast seost leida ka EJG narratiivse tooni puhul. Teisisõnu oletasime, et neurootilisemad inimesed märgivad ära enam negatiivseid ja ekstravertsemad enam positiivseid sündmusi. Üllatuslikult pole neurootilisus ja ekstravertsus tervikuna EJG narratiivse tooniga siiski seotud. Küll aga on seosed alaskaalade tasemel ning depressiivsemad (N3) ja kunstiliste huvidega (O2) inimesed on märkinud enam negatiivseid (mõlemad $r=0,19$) ning aktiivsemad (E4) enam positiivseid sündmusi ($r=0,19$). Depressiivsematel inimestel on madalam ka negatiivsete ja positiivsete sündmuste suhtarv ($r=-0,23$). Nende seostega sobivad ja ühtivad veel kaks tulemust. Esiteks, mida kõrgem on enesehinnangu negatiivsete väidete skoor, seda enam on märgitud negatiivseid sündmusi ($r=0,18$) ning seda madalam on positiivsete ja negatiivsete sündmuste suhtarv ($r=-0,23$).

Teiseks, enesetõhusus (C1), mis on enesehinnanguga lähedalt seotud ($r=0,71$), seondub suurema positiivsete sündmuste arvuga ($r=0,19$). Samaselt on enesedistsipliin (C5) ja altruism (A3) seotud ühelt poolt enesehinnanguga (vastavalt $r=0,42$ ja $r=0,18$) ja teisalt sündmuste koguarvuga (vastavalt $r=0,18$ ja $r=0,17$). Neurootilisuse ja enesehinnangu omavaheline korrelatsioon on $r=-0,66$) ja ekstravertsuse ja enesehinnangu seos on vaid veidi madalam ($r=0,57$). Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Teisalt seondub EJJ nõ inimeseks olemist ja inimeste seas olemist puudutavate ehk sotsiaalsemate ja kultuurilisemate näitajatega. Ühelt poolt peegeldub see statistiliselt olulises seoses sotsiaalsusega ($r=0,17$). Iseloomulik on see, et sotsiaalsuse puhul olulised alaskaalad A2 moraalsus ($r=0,18$), A3 altruism ($r=0,17$) ja A6 kaastunne ($r=0,25$ ja pos sündmustega $r=0,22$) ning oluliselt seotud meelekindluse alaskaalad C3 kohusetundlikkus seonduvad kõik sündmusi lisavalt ehk EJJ-d rikastavalt. Teiselt poolt aga EJJ graafiku näitajate ning väärtuste omavahelistes suhetes. Väärtustest traditsioon ja heasoovlikkus on seotud positiivselt nii sündmuste koguarvuga (vastavalt $r=0,26$ ja $r=0,25$) kui ka positiivsete ja negatiivsete sündmuste arvuga eraldi ($r=0,21-0,23$). Analoozne seos on väärtustejaotustest konservatiivsuse ja eneseületamisega (vastavalt $r=0,24$ ja $r=0,22$; positiivsete ja negatiivsete väidetega $r=0,17-0,22$). Sündmuste koguarvu käsitlesime ka kui narratiivi keerukuse näitajat. Kuigi kirjanduse põhjal võiks eeldada, et narratiivi keerukuse taga on pigem avatus, siis antud tulemustest tundub, et sotsiaalsusel võib olla samaväärne või isegi tugevam roll inimese elukäigu kirjelduste rikastamisel. Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Isiksusejoonte seosed elukäiguga

On selge, et inimese isiksusedimensioonid mängivad rolli erinevate elutahkude puhul, kusjuures need seosed ei ole võrdse valentsiga. Samuti on selge, et pole olemas puhtast neurootikut või puhtast ekstraverti ning selles mõttes on järgnevad kuvandid utreering. Samas annavad need siiski piisavalt aimu, millised valdkonnad tulevad erinevate isiksusedimensioonide domineerimisel esiplaanile ning millisel moel.

Neurootilisus

Inimesed, kes hindavad end neurootilisemaks näevad oma elu erinevaid tahke halvemas valguses – ennast ($r=-0,66$), elu tervikuna ($r=-0,38$), elukvaliteeti ($r=-0,37$) ja tervislikku seisundit ($r=-0,28$). Nad kasutavad vähem interneti ($r=-0,19$), on kogenud enam emotsionaalseid probleeme ($r=0,30$) ning tarbivad enam lahjasid alkohole ($r=0,19$). Haavatavamatel (N6) on kodus ka vähem raamatuid ($r=-0,18$). Neurootilisemate

lapsepõlvkodudes on olnud vähem kodusoojust ($r=-0,21$) ning neil on ka enda lastega kehvemad suhted ($r=0,27$). Kõrgema depressiivsusega (N3) inimesed on ka rohkem kolinud ($r=0,21$). Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Ekstravertsus

Ekstravertsemad inimesed annavad kõrgema hinnangu nii endale ($r=0,57$), oma elule ($r=0,18$), tervislikule seisundile ($r=0,28$) kui ka elukvaliteedile ($r=0,20$) ning aktiivsemad neist märgivad EJK-le enam positiivseid sündmusi. Neil on pisut kõrgem haridustase ($r=0,17$) ja nad kasutavad sagedamini internetti ($r=0,25$). Kehtestavamatel ja rõõmsameelsematel on kodus enam raamatuid (vastavalt $r=0,25$ ja $r=0,18$). Ekstravertsemad inimesed eelistavad elada pigem suuremates linnades kui väikestes ($r=0,26$), on sportlikult aktiivsemad ja tarvitavad vähem kangeid alkohole ($r=0,22$). Neil on enam suhteid ($r=0,23$) ning pered, kellega koos elatakse, on suuremad ($r=0,19$). Rõõmsameelsemad (E6) hindavad oma praegust ja 20 aasta tagust sotsiaalpoliitilist asendit pigem kõrgemalt (mõlemad $r=0,21$). Ühtlasi on nad oma eluga enam rahul ($r=0,35$), neil on elu jooksul olnud vähem emotsionaalseid probleeme ($r=-0,22$) ja neil on ka vähem kroonilisi haigusi ja halvasti paranevaid traumasid (vastavalt $r=0,31$ ja $r=0,22$). Aktiivsemad (E4) märgivad EJK-le enam positiivseid sündmusi ($r=0,19$). Neil, kes otsivad enam elamusi (E5) on rohkem ameteid ($r=0,19$), neil on olnud enam töökohti, kuid paraku on neid ka enam vallandatud ($r=0,18$). Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Avatus kogemusele

Avatumatel on kõrgem haridus ($r=0,44$), neil on olnud enam töökohti ja ka rohkem ameteid (vastavalt $r=0,37$ ja $r=0,32$). Nende kodudes leidub enam raamatuid ($r=0,40$) ja nad kasutavad enam internetti ($r=0,27$). Suuremat mobiilsust iseloomustab suurem kolimiste arv (oluline vaid O5 intellekt), suurem erinevate asulate arv ($r=0,24$), aga ka sagedasem reisimine ($r=0,29$). Üllatuslikult on avatumatel inimestel vähem lapsi ($r=-0,25$) ja nad kohtuvad oma lastega harvem ($r=0,23$) ning ka suhted on halvemad ($r=0,21$). Võimalik, et selle seose taga on avatumate inimeste suurem ühiskondlik aktiivsus, mistõttu on nende prioriteedid mujal. Ühtlasi on neil olnud enam emotsionaalseid probleeme ($r=0,23$). Nad käivad usinamalt valimas ($r=0,21$), on usklikumad ($r=0,21$) ning seikluslikumad neist (O4) on sportlikult aktiivsemad. Tugevamate kunstiliste huvidega (O2) loevad rohkem päevalehti ($r=0,23$) ning märgivad EJK-le rohkem negatiivseid sündmusi, emotsionaalsemad (O3) aga hindavad oma elukvaliteeti kõrgemaks. Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Sotsiaalsus

Sotsiaalsematel on enda hinnangul parem elukvaliteet ($r=0,18$) ning nad märgivad EJG-le rohkem sündmusi ($r=0,17$) ning nad on usklikumad ($r=0,17$). Altruistlikumad (A3), koostööaltimad (A4) ja tagasihoidlikumad (A5) neist on elanud oma elu pigem väiksemates kui suuremates asulates (vastavalt $r=-0,18$, $r=-0,21$ ja $r=-0,21$). Sotsiaalsematel inimestel on rohkem ameteid ($r=0,32$) ning võrreldes 20 aasta tagasi seisuga on nende sotsiaalpoliitiline asend enam muutunud ($r=0,18$). Usaldavamad (A1) ja vähem tagasihoidlikud (A5) neist on ka mõnevõrra kõrgema haridustasemega (vastavalt $r=0,18$ ja $r=-0,31$). Huvitaval kombel on kaastundlikumaid (A6) enam vallandatud ($r=0,17$). Usaldavamatel (A1) on suuremad pered ja lastega paremad suhted ning ja sotsiaalsematel üldiselt ka sagedamini koduloomi ($r=0,21$). Soojematest ja tülidavaesematest kodudest on pärit need inimesed, kes hindavad kõrgemaks oma moraalsust (A2; $r=0,23$). Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Meelekindlus

Meelekindlamad hindavad oma elukvaliteeti paremaks ($r=0,25$). Nad on elanud enamuse oma elust pigem väiksemates asulates ($r=-0,18$), neil on suuremad pered ($r=0,19$) ja rohkem koduloomi ($r=0,23$). Ühtlasi tulevad nad soojema õhustikuga kodudest ($r=0,26$) ning tugevama enesedistsipliiniga inimeste seas on ka enam abielusid ja kooselusid (C5; $r=0,18$). End tõhusamaks (C1) ja saavutustele orienteeritumaks (C4) hindavad inimesed on mõnevõrra kõrgema haridustasemega (vastavalt $r=0,21$ ja $r=0,30$), neil on kodus enam raamatuid (vastavalt $r=0,19$ ja $r=0,35$) ja nad kasutavad sagedamini interneti (vastavalt $r=-0,26$ ja $r=-0,19$). Inimestel, kelle enesetõhususe hinnang (C1) on kõrgem, on ühtlasi parem tervislik seisund ($r=0,32$), märkimisväärselt kõrgem enesehinnang ($r=0,71$) ning vähem emotsionaalseid probleeme ($r=-0,20$). Samuti on neil suurem varasema (20 a tagasi) ja praeguse ühiskonnakihi erinevus ($r=0,18$). Hääletama lähevad kindlamini saavutusele orienteeritumad (C4; $r=0,17$). Ettevaatlikel (C6) on vähem töökohti ning neid on harvem vallandatud ($r=-0,21$). Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Demograafiliste andmete seosed isiksuse mõõdikutega

Järgnevalt vaatame erinevate hinnanguvormide – elujoone graafiku tonaalsus, enesehinnang, rahulolu eluga, hinnang tervisele ja hinnang elukvaliteedile – seoseid mõnede demograafiliste näitajatega. Nendeks näitajateks valisime vanuse, hariduse ning üksinda või kellegagi koos elamise ehk pereliikmete arvu. Kuna antud valimis oli meeste ja naiste osakaal niivõrd erinev, ei hakanud me soolisi erinevusi analüüsima.

Vanus osutus oluliseks vaid elujoone graafiku näitajate puhul. Nagu eespool kirjeldatud on vanematel inimestel negatiivsem narratiiv toon kui noorematel.

Hariduslik tase on olulisel määral seotud tervisehinnanguga ($r=0,18$; $p<0,05$). Võib oletada, et antud seose taga on suurem teadlikkus tervisekäitumisest, aga ka terviseprobleemidest ning ravivõimalustest. Tendentsina võib välja tuua elujoone graafikule märgitud positiivsete ja negatiivsete sündmuste pisut kõrgema suhtarvu kõrgemalt haritud inimeste puhul ($r=0,16$; $p<0,06$)

Kooselu ning pereliikmete arv on seotud inimese hinnanguga oma tervislikule seisundile (vastavalt $r=0,29$ ja $r=0,25$). Tõenäoliselt annab see võimaluse saada kergemini abi, ventileerida muresid ning vajadusel jagada kohustusi, et nende hulk vastaks paremini inimese jõudlusele. Samuti on kellegagi koos elavatel ja suurema perega inimestel parem enesehinnang (vastavalt $r=0,26$ ja $r=0,29$). Positiivsemat meelestatust toetab ka see, et kellegagi koos elavad inimesed märgivad elujoone graafikule vähem negatiivseid sündmusi ($r=-0,17$) ning kooselu ja pereliikmete arv seostuvad positiivselt ka märgitud positiivsete ja negatiivsete sündmuste suhtarvuga (vastavalt $r=0,21$ ja $r=0,23$). Võib oletada et lisaks eelmainitud eelistele pakub kooselu võimaluse saada (positiivset) tagasisidet, mille abil oma mina- ja maailmapilti kujundada ja vajadusel korrigeerida. Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Huvitav on see, et rahulolu ja elukvaliteedi hinnang ei seostu olulisel määral ühegi valitud näitajatest. Elukvaliteedi puhul võiks samuti tuua tendentsina välja seost pereliikmete arvuga ($r=0,16$; $p<0,06$). Kui käsitleda elukvaliteeti võib puhtalt materiaalse või elutingimustega seotud heaoluna, tähendaks suurem pere ühelt poolt võimalust kulusid ja kohustusi jagada, kuid teisalt ka suuremaid väljaminekuid, teisalt aga ka ruumi ja mugavuste jagamise kohustust.

Töökohad ja ametid

Kuigi isiksusedimensioonide puhul on valdavalt võimalik eristada, milliste eluvaldkondade puhul on seosed suuremad ja milliste puhul väiksemad, ei pruugi seosed valdkonna siseselt olla sugugi ühesugused. Töökohtade ja ametite arvukuse varal on näha, kuidas kahe võrdlemisi sarnase näitaja puhul võib isiksuseomadustega seondumise muster osutada erinevaks.

Töökohtade ja ametite arvukus seondub isiksuse kirjeldustega sarnaselt, kuid siiski mitte päris ühetaoliselt. Mõlemad on seotud avatusega (vastavalt $r=0,37$ ja $r=0,32$), kusjuures

mõlema puhul on tugevaim seos kujutlusvõimega (O1). Samas kaasneb ametite rohkusega suuremal määral elamustejanu (E5) kui töökohtade arvukusega (vastavalt $r=0,30$ ja $r=0,18$). Lisaks on rohkemate ametitega inimestel madalam sotsiaalsus ja kõrgem saavutusorientatsioon (C4; $r=0,20$). Enamate töökohtadega inimesed on aga ettevaatamatamad (C6; $r=-0,21$) ja piiripidamatamad (N5 immoderation; $r=0,17$). Huvitav on see, et arvukamate töökohtadega inimestel on mõnevõrra madalam enesehinnang ($r=-0,21$), kuid ametite arvu puhul oluline seos enesehinnanguga puudub. Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Väärtuste osas on töökohtade ja ametite arvu seosed praktiliselt identsed. Sama töökohta ja ametit hoiavad kinni konformsust väärtustavad inimesed (vastavalt $r=-0,26$ ja $r=-0,27$), samas kui tööde ja ametite vahetajad väärtustavad enam stimulatsiooni (vastavalt $r=0,30$ ja $r=0,39$). Lisaks seostub töökohtade arv kõikehaaravuse ($r=0,17$) ja ametite arv enesemääratlusega ($r=0,20$). Isiksusedimensioonide puhul ilmnenuid seost avatusega toetab analoogne seos väärtusjaotuste osas, sest väärtusjaotustest korreleeruvad mõlemad ühelt poolt positiivselt avatusega kogemusele (vastavalt $r=0,27$ ja $r=0,36$) ning teisalt negatiivselt konservatiivsusega (vastavalt $r=-0,17$ ja $r=-0,16$). Kõik korrelatsioonid olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Tervis

Hinnang tervislikule seisundile ning selle seosed reaalsete terviseprobleemidega ühelt ja isiksusega teiselt poolt, on heaks näiteks endogeensete, keskkondlike ja psühhosotsiaalsete tegurite kombinatoorikast.

Tervislikku seisundit hindavad halvemaks need, kellel on raskesti paranev trauma ($r=0,26$), mingi krooniline haigus ($r=0,26$) või puue ($r=0,23$). Kuigi need tervisenäitajad ise enesehinnanguga oluliselt seotud ei ole, on oma tervisele parema hinnangu andnud inimestel ühtlasi kõrgem enesehinnang ($r=0,23$). Lisaks, krooniliste haigusteta inimesed märgivad EJK-le enam positiivseid sündmusi ($r=0,18$) ning puudeta inimestel on kõrgem eluga rahulolu tase ($r=0,18$). Korrelatsioonid on olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Isiksuseomaduste lõikes hindavad oma tervislikku seisundit halvemaks neurootilisemad inimesed ($r=-0,28$), kusjuures tugevaim seos alaskaalade puhul on haavatavusega (N6; $r=-0,33$). Paremana näevad oma tervist ekstravertsemad inimesed ($r=0,28$), kellel on parem enesehinnang ($r=0,27$; sealhulgas negatiivsete väidetega $r=-0,34$) ning kes hindavad end tõhusamaks (C1; $r=0,32$). Analüüsides inimeste andmeid tervislike andmete kohta, ei saa öelda, et ekstravertsetel oleks vähem ja neurootikutel rohkem halvasti paranevaid traumasid,

puudeid ja/või kroonilisi haigusi, kuna statistiliselt olulised seosed nende näitajatega mõlemal juhul (ja ka teiste isiksusedimensioonide puhul) puuduvad. Ainsana tuleb arvesse ekstravertsuse alaskaala rõõmsameelsus (E6), mille kõrgemate tasemetega on kroonilisi haigusi ja halvasti paranevaid traumasid tõepoolest vähem (vastavalt $r=0,31$ ja $r=0,22$). Korrelatsioonid on olulised usalduse nivool $p<0,05$.

Emotsionaalsete probleemide sagedusega on elusündmustest seotud kõrgem haridus ($r=0,25$), elamine lapsena mitmetes asulates ($r=0,25$), halvemad suhted lastega ($r=0,29$), üksi elamine ($r=0,23$), nii lapse- kui täiskasvanuea kolimised (mõlemad $r=0,21$). Korrelatsioonid on olulised usalduse nivool $p<0,05$.

ARUTELU

Töö eesmärk oli uurida, kuidas seonduvad erinevatele tasanditele kuuluvad isiksuse kirjeldused inimeste elukäiguga. Keskendusime ennekõike isiksusedimensioonide ja iseloomulike kohastumuste seostele elujoone graafiku näitajatega ning reaalsete elukäigu andmetega. Kuna esimese ja teise tasandi omavahelisi seoseid on uuritud võrdlemisi palju, jätsime need antud analüüsist valdavalt kõrvale, kaasates neid vaid juhul, kui nende esitamine võimaldas pilti ilmestada. Peamiseks eelduseks oli, et kuigi antud lähenemine ei võimalda selle töö raames öelda, millised isiksuse või elukäigu aspektid on põhjustavad tegurid ning millised pigem tagajärjed, on leitavate seoste baasil võimalik sedastada teatud seaduspärasusi nende muutujate omavahelistes seostes.

Põhjuslikkuse ahel

Elu ja isiksuse omavahelise põhjuslikkuse suund on uurijaid haaranud pikalt ning ilmselt haarab ka edaspidi, kuna täielikku selgust antud vallas on raske luua. Isiksuse dimensioonid ja nende alaskaalad ning teistele isiksusetasanditele kuuluvad konstruktid ei ole elusündmustega lihtsalt seotud ning esimene ei tingi lihtsalt teist ega ka vastupidi. Probleem ei ole järelikult mitte selles, kas *nature* või *nurture*, vaid isiksuse ja keskkonna vastastikuste mõjutuste täpsete mehhanismide väljaselgitamises.

Elujoone negatiivse tonaalsusega seonduvad isiksusedimensioonidest neurootilisuse alaskaala depressiivsus. Kui vaadata depressiivsusele meditsiini aspektist, siis näeme, et depressioonikäsitlused sisaldavad nii endogeenset kui psühhosotsiaalset aspekti. Nende tõsikindel ja lõplik eristamine on keerukas kui mitte praktiliselt võimatu. *Psühhiaatria* (2000) andmetel avalduvad 66-75% depressiivsetest häiretest mingi olulise elusündmuse järel, mis mitte mingil viisil ei välista geneetilise soodumuse olemasolu. Sellisteks sündmusteks on

näiteks abielulahutus, paarisuhte lagunemine, raske kehaline haigus või vigastus, lähedase surm, töötuks jäämine jne. Seega ühinevad depressiooni etioloogias pärilikud tegurid soodustajatena (antud juhul võime oletada depressiivsuse skaala kaudu ilmnevat endogeenset osa) ning olulised ja sageli üldinimlikult rasked elusündmused häire vallandajatena. Võime ka oletada, et just lapsepõlves ja lähisuhetes kogetud traumaatilised sündmused ja suhted võivad anda pikema perioodi vältel traumaatilisi taaskogemisi ka tinglikult neutraalsete sündmuste puhul. Tähtsad inimsuhted, sotsiaalne tugi, rollid ja võrgustik võivad olla leevendajateks, nende puudumine ja üksindus emotsionaalselt laastav ja sisemist depressiivset soodumust võimendav. Võib olla, et endogeenne seadumus mõjutab elusündmuste vastuvõttu ja neile antavat emotsionaalset valentsi ja tähendust.

Teatud puhkudel võib aga reaalsete elusündmuste roll muutuda isiksuse seadumuste kõrval teisejärguliseks. Imelihtne oleks öelda, et kui on haigus, siis on hinnang tervislikule seisundile halvem, ja kui haigust või muud reaalselt terviseprobleemi pole, siis on vastav hinnang kõrgem. See väide on küll paikapidav, kuid mitte ammendav. Lisanduvad seosed ekstravertsuse, neurootilisuse ja mitmete alaskaaladega, mis mõjutavad küll hinnangut, kuid millel endal puuduvad vähemasti antud valimi ja käsitletud andmete lõikes seosed reaalsete tervisenäitajatega. Tuleb välja, et teatud puhkudel piisab vaid endogeensest osast sündmuse vallandamiseks, samas kui isiksuse teguritest mõjutatud selektiivne infotöötlus aitab säilitada mina- ja maailmapildiga kooskõlalist, kuid vahel ka ekslikku käsitlust.

Paraku ei pruugi isiksusedimensioonide seosed elusündmustega ja elulugudega olla alati selgelt märgatavad ja tuvastatavad. See aga ei tähenda, et mõju poleks, või et see oleks väike. Pigem võib see viidata sellele, et tihtipeale pole mõju otsene, vaid varjatud ja vahendatud. Samuti võib see tähendada seda, et mõju on ebasüsteemiline. Ühel inimesel mõjub see ühes suunas, teisel aga vastupidiselt, mille tulemusel summaarne mõju sumbub. Emotsionaalsete probleemide sagedust puudutavad tulemused annavad alust oletada, et ekstravertsuse üheks oluliseks vahendajaks võib olla inimese enesehinnang. Sarnaselt ka elujoone graafiku puhul, kus ekstravertsus kirjanduse ja loogika alusel peaks narratiivi tooniga oluliselt seostuma, on just enesehinnanguga seotud näitajad olulisel kohal, samas kui ekstravertsuse enda seosed on oodatust tagasihoidlikumad. Arvestades seda, et isiksusedimensioone on puhtal kujul pea võimatu uurida ning otseselt aitavad käitumist kujundada isiksusejoonte ja keskkonna koostoimel tekkinud iseloomulikud kohastumused, on ka see mõttekäik vägagi reaalne.

Seoste olemus

Uurimuse tulemused näitavad, et vastavalt ootusele ei ole mitte kõigil elusündmustel olulist seost isiksuse dimensioonidega või iseloomulike kohastumustega. Kui mõne elusündmusega on seotud praktiliselt kolmandik kõigist alaskaaladest (näiteks lapseõlve kodusoojus, raamatute arv, emotsionaalsed probleemid, haridus või eluasula tüüp), siis teiste puhul osutuvad oluliseks paremal juhul vaid paar-kolm alaskaalat (näiteks täiskasvanuea kolimine, lapseõlvekodu tüüderohkus, sporditegemine või päevalehtede lugemine). Tekib küsimus, miks on mõned sündmused teistest suuremate tagajärgedega? Võib teha mõneti triviaalse oletuse, et vastus peitub sündmuste olemuses ja nende rollis inimeste igapäevaelus. Mida enam puudutab mingi eluaspekt või käitumine inimese olemuse tuuma, seda suuremat tähtsust neile aspektidele pööratakse ning ühtlasi ka seda tugevam on seos isiksuse näitajatega. Samas need käitumised ja sündmused, mis defineerivad inimest vähem ning mida inimesed teevad või kogevad justkui muuseas, seonduvad ka isiksuse kirjeldustega vähemal määral.

Samuti varieerub leitud seoste tugevus. Leitud korrelatsioonid jäävad valdavalt vahemikku 0,20-0,30. Huvitav on see, et viiest dimensioonist on avatusel teistega võrreldes mõneti tugevamad seosed ning avatuse puhul on näha ka kindlmaid ja puhtamaid valdkondi. Kui näiteks perekondlike näitajate puhul avatuse seosed praktiliselt puuduvad (v.a. väiksem laste arv ja halvemad suhted lastega), siis töövalikuid, haridust ja ühiskondlikku aktiivsust puudutavate näitajate puhul on avatus seotud teistest dimensioonidest märgatavalt tugevamini. Eespool esitatud hüpotees isiksusejoonte mõju vahendatusest juhib tähelepanu ka sellele, et avatus on ühtlasi ainukene dimensioonidest, mis ei seostu olulisel määral ei enesehinnangu ega rahuloluga. Neurootilisus ja meelekindlus on vähemasti antud uurimuse puhul mõlemaga tugevalt seotud, ekstravertsus aga vaid enesehinnanguga, kuid mitte rahuloluga, ja sotsiaalsus vaid rahuloluga, kuid mitte enesehinnanguga. Kuna teiste dimensioonide puhul on näha korraga nii laiemaid seoseid läbi mitmete eluvaldkondade kui ka olulisi ja märkimisväärseid seoseid enesehinnangu ja rahuloluga, tõstatub küsimus, millist rolli mängivad elule ja endale antud hinnangud isiksuse ja elusündmuste vahelise seose tugevuse kujunemisel.

Elujoone graafik

Vastavalt kirjandusele eeldasime, et leiame seose ühelt poolt narratiivi keerukuse, ja teiselt poolt avatuse dimensiooni vahel. Antud töö raames defineerisime keerukust elujoonel märgitud sündmuste arvuna. Tulenevalt sellest, et avatud inimesed uudistavad rohkem, on mobiilsemad, loevad ja uurivad rohkem, on loogiline järeldada, et neil on ka rikkalikum

pagas, mille abil oma lugusid kujundada. Antud uurimuse tulemused viitavad aga sellele, et narratiivi keerukus seondub pigem traditsioonidest lähtuva kui avatud käitumisega. Kuna sotsiaalsuse ning inimestega koos olemisega seotud näitajatega kaasnesid arvukamate sündmustega lood, siis võib arvata, et materjali rikastamine toimub ennekõike elu(lugude) jagamise teel. Laiemalt tähendab see tegelikult ühise kultuuri jagamist. Kultuur pole aga staatiline, vaid interaktiivne ja inimeste omavahelise tegutsemise käigus kujunev, muutuv ja varieeruv. Selles mõttes iseloomustab narratiiv keerukus lugude seda külge, mis on loodud ja esitatud arvestades publikut, arvestades kehtivaid väärtussüsteeme, arvestades seda, mida peaks antud kultuurikeskkonda mahtuv ja sobiv narratiiv või ka lihtsamalt elu hõlmama ja kajastama. Leid on oluline ka edasiste minanarratiive käsitlevate uurimuste jaoks, sest parandab arusaamist sellest, kuidas minanarratiivid kujunevad ning millised tegurid sealjuures tähtsust omavad.

Valim ja vastuste kallutatatus

Vaadates antud uurimuse valimit, võiks oletada, et küsitletute lapsepõlv ja noorukiiga, olid sõjaaja ja sellele järgneva perioodi sündmuste tõttu pigem tumedam kui helgem. Ei saa eitada tõsiasja, et tänu ajaloolistele iseärasustele, kogetud tugeva mõjuga ja neist endist vähe sõltunud sündmustele, pole tegemist päris tavavalimiga. Isegi kui neid sündmusi ei kogetud vahetult ise, on Eestis tõenäoliselt väga vähe perekondi või suguvõsapid, mis jäid sõjasündmustest ja sellele järgnevast poliitilisest olukorrast täiesti puutumata. Selles mõttes võib öelda, et vaatame isiksust mõneti eritingimustes. Teisalt on selge, et kõik ei reageeri kogetule ühtemoodi ning tugevam identiteet toimib kui elusündmuste filter, võimaldades inimestel tõlgendada uusi sündmusi identiteediga kooskõlalisel moel (Caspi et al, 2005). On loogiline, et see tendents mõjutab ka seda, kuidas vaadatakse tagasi lapsepõlves ja noorukieas kogetud sõjaelamustele, aga ka teistele elu jooksul kogutud kogemustele. Uurimuses leitud vanuselised erinevused elujoone graafiku sündmustes tõstatavad küsimuse, millisesse eluperioodi need lisanduvad negatiivsed sündmused kuuluvad. Kuigi antud töös me sündmuste jaotumist eri eluperioodide vahel ei käsitlenud, väärrib ilmselgelt edasist uurimist, kas tegemist oli tõesti vanemate inimeste erineva kogemustepagasiga eelmise sajandi esimesel poolel või asjaoluga, et mida vanemaks inimesed saavad, seda enam sureb kõrvalt lähedasi eakaaslasi, või on tegemist tõepoolest vanuse ja isiksuse koostööga. Kuna seosed teiste heaolu puudutavate näitajatega statistilise olulisuse künnist ei ületa, on tõenäolisem, et leitud erinevused võib omistada pigem antud valimile ja ajaloolisele kontekstile kui reaalsele vanusest tingitud eripäradele.

Paralleelselt vanuse ja negatiivsete sündmuste küsimusega väärrib arutlust ka kallutatuse positiivse poole. Alea et al. (2004) oletasid, et eaga see tendents isegi tugevneb. Tõepoolest, kuigi vanuse ja negatiivsete sündmuste arvukuse vahel on statistiliselt oluline seos, on siiski keskmiselt märgitud ligikaudu poole rohkem positiivseid sündmusi kui negatiivseid. Samuti on ligikaudu kolmveerand inimestest oma eluga üsna rahul ning võrreldes normvalimiga (Schmitt & Allik, 2005) on antud valimis keskmine enesehinnang kõrgem. Erinevus normvalimist võib tulla vanusest (positiivse ellusuhtumisega elavad kauem ja neil oli suurem tõenäosus sattuda valimisse) või valimi kallutusest – uurimusest hoidsid kõrvale need, kes ei ole oma eluga rahul. Samas, kuna positiivsete sündmuste ja vanuse vahel oluline korrelatsioon siiski puudub, tuleb järeldada, et see tendents on kas ühtlane läbi elu või on selleks vanuseks juba tasandunud ning enam ei tugevne. Kuna Schroots & Assink (2005) uurimus toetas oletust, et elujoone graafiku meetodika aitab pidurdada negatiivsete sündmuste allasurumist ning enesehinnangu andmed viitavad antud valimi pigem kõrgemale enesehinnangule, ei saa kõrvale jätta ka võimalust, et positiivse kallutatuse ulatus varieerub vastavalt meetodikale.

Metoodika

Töö üheks oluliseks tugevuseks, aga paratamatult ka võimalikuks nõrkuseks on see, et ühendatud on kvalitatiivsed ja kvantitatiivsed meetodid, mis üheskoos võimaldavad saada uurimusprobleemist parema ja põhjalikuma ülevaate. Selline lähenemine pole väga laialdaselt levinud, sest kvantitatiivsete meetodika pooldajad ei hinda tihtipeale kõrgelt kvalitatiivseid meetodeid ja vastupidi. Peaasjalikult nähakse probleemi andmete subjektiivsuses. Bauer ja McAdams et al. (2004) rõhutavad aga, et paljas tõsiasi, et mingi muutuja on subjektiivne ei pisenda selle muutuja olulisust igapäevases mõtete, tunnete ja käitumiste mõjutajana. Subjektiivsed nähtused pole süstemaatilise teadusliku uurimustöö materjalina mingil määral vähemolulised, kuid pahatihti on neid lihtsalt keerukam defineerida, kuna need pole nii ilmsed. Seega pole küsimus mitte selles, kas kasutada kvalitatiivset või kvantitatiivset materjali, vaid pigem selles, kuidas seda teha. Protseduuriliselt võiks EJK täitmiskorra ees heita pikka täitmisaega. Meetodi väljaarendaja, J.F. Schroots, rõhutas, et graafik tuleks täita võimalikult lühikese aja jooksul ning võimalikult vähese järelemõtlemisega, kuna pikem mõtlemisaeg tingib ka selle, et suurema tõenäosusega tuuakse välja sotsiaalselt soovitavaid sündmusi (Schroots & Assink, 2005). Inimene esitab end publikule ning kaitsemehhanismid aitavad (teadlikult ja alateadlikult) tagada seda, et see esitus oleks sotsiaalselt sobilik ja vähemasti mõõdukalt enese huvides. See aga ei tähenda, et tulemuseks on vale. Kaitsemehhanismid aitavad kujundada inimese vastuseid, kuid need aitavad kujundada ka

uurimise all olevaid elulugusid (McAdams, 1998). Arvestades seda, et isiksusedimensioone nõ puhtal kujul uurida ei saagi ja nende olemus ja mõjucus avalduvad läbi iseloomulike kohastumuste, siis võib öelda, et tegelikkuses lähtuvad ja sõltuvad narratiivne lähenemine ja dimensionaalne isiksusekäsitlus mõlemad inimese eneseesitlusest. See aga on lõppkokkuvõttes sõltuvuses inimese enesemõistmisest (Nasby & Read, 1997).

Edasised uurimissuunad

Inimese rahulolu ja enesehinnangut mõjutab ennekõike see, kas ta saab toimida nendega kooskõllaliselt (Diener et al, 2003). Kui vaadata väärtuste järjestuvust antud valimi lõikes, on näha, et võrreldes individuaalsete pürgimuste ja saavutustega, on selgelt eelistatumad kogukondlikuma orientatsiooniga väärtused. Sellest tulenevalt on vaid loogiline, et antud töös olid demograafiliste näitajate valikust perekonna ja üksiolemise seosed erinevate rahuloluhinnangutega kõige olulisemal positsioonil. Kuigi antud töö raamidest jäi välja analüüs elujoone graafikule märgitud sündmuste tüüpide kohta, oleks huvitav ja oluline analüüsida, kas need sündmused, mida on graafikule olulisematena üles märgitud, on kooskõllas isiksuse tüpaažiga ning kas tüpaažiga kooskõllalisemad sündmused saavad tõepoolest positiivsema ning vähem kooskõllalised negatiivsema valentsi.

Elujoone graafikule märgitud sündmuste täpsem analüüs on oluline ka autobiograafilise mälu seaduspärasuste seisukohalt. Conway & Holmes (2004) pakkusid, et igas eluperioodis on teatud kindlad psühhosotsiaalsed teemad, mis omavad suuremat kaalu ja on võrreldes teiste teemadega tähtsamal kohal. Käesolev valim võimaldaks uurida selliseid sündmuste klastreid piisavalt pikkade elutee kajastuste abil. Tähelepanu väärib ka mälumuhu fenomen, mis seisneb meenutavate sündmuste arvukuse kasvus teise ja kolmanda kümnendi kohta (võrreldes teiste dekaadidega).

Kokkuvõttes võib öelda, et antud uurimustöös kasutatud lähenemine annab võimaluse isiksuse ja elukäigu temaatikasse suuremat selgust leida ning seetõttu on selle varem võrdlemisi vähemkasutatud suuna jätkamine oluline ja vajalik.

VIITED

- Alea, N., Bluck, S., & Semegon, A.B. (2004). Young and Older Adults' Expression of Emotional Experience: Do Autobiographical Narratives Tell a Different Story? *Journal of Adult Development, 11*(4), 235-250.
- Allik, J., Laidra, K., Realo, A., & Pullmann, H. (2004). Personality development from 12 to 18 years of age: changes in mean levels and structure of traits. *European Journal of Personality, 18*, 445-462
- Allik, J., & McCrae, R.R. (2002). A Five-Factor Theory Perspective. In McCrae, R.R. & Allik, J. (Eds.), *The Five-Factor Model of personality across cultures* (pp. 303-321). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Allik, J., & Realo, A. (1997). Emotional Experience and Its Relation to the Five-Factor Model in Estonian. *Journal of Personality, 65*(3), 625-647.
- Bilsky, W., & Schwartz, S.H. (1994). Values and Personality. *European Journal of Personality, 8*, 163-181.
- Caspi, A., Roberts, B.W., & Shiner, R.L. (2005). Personality Development: Stability and Change. *Annual Review of Psychology, 56*, 453-84.
- Conway, M.A., & Holmes, A., (2004). Psychosocial Stages and the Accessibility of Autobiographical Memories Across the Life Cycle. *Journal of Personality, 72*, 461-480
- Costa, P.T., Herbst, J.H., McCrae, R.R., & Siegler, I.C. (2000). Personality at Midlife: Stability, Intrinsic Maturation, and Response to Life Events. *Assessment, 7*(4), 365-378.
- Costa, P.T., & McCrae, R.R. (1980). Influence of Extraversion and Neuroticism on Subjective Well-Being: Happy and Unhappy People. *Journal of Personality and Social Psychology, 38*(4), 668-678.
- Costa, P.T.Jr., & McCrae, R.R. (1992). The Five Factor Model and the NEO Inventories. In: Butcher, J.N (Ed.). *Oxford Handbook of Personality Assessment* (pp.299-322). New York, NY, US: Oxford University Press, 2009.
- Diener, E., & Diener, M. (1995). Cross-Cultural Correlates of Life Satisfaction and Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology, 68*(4), 653-663.

- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R.R. (2003). Personality, Culture, and Subjective Well-being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403-425.
- Habermas, T., & Bluck, S. (2000). Getting a Life: The Emergence of the Life Story in Adolescence. *Psychological Bulletin*, 126(5), 748-769.
- Hofer, J., Busch, H., & Kiessling, F. (2008). Individual Pathways to Life Satisfaction: The Significance of Traits and Motives. *Journal of Happiness Studies*, 9, 503-520.
- Kuppens, P., Realo, A., & Diener, E. (2008). The Role of Positive and Negative Emotions in Life Satisfaction Judgement Across Nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 66-75.
- Lucas, R.E., Diener, E., & Suh, E. (1996). Discriminant Validity of Well-Being Measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3), 616-628.
- McAdams, D.P. (1992). The Five-Factor Model In Personality: A Critical Appraisal. *Journal of Personality*, 60(2), 329-361.
- McAdams, D.P., (1994). A Psychology of the Stranger. *Psychological Inquiry*, 5(2), 145-148.
- McAdams, D.P. (1996). Personality, Modernity, and the Storied Self: A Contemporary Framework for Studying Persons. *Psychological Inquiry*, 7(4), 295-321.
- McAdams, D.P. (1996). What This Framework Can and Cannot Do. *Psychological Inquiry*, 7(4), 378-386.
- McAdams, D.P. (1998). The Role of Defense in the Life Story. *Journal of Personality*, 66(6), 1125-1146.
- McAdams, D.P., Anyidoho, N.A., Brown, Ch., Huang, Y.T., Kaplan, B., & Machado, M.A. (2004). Traits and Stories: Links Between Dispositional and Narrative Features of Personality. *Journal of Personality*, 72, 761-784.
- McAdams, D.P., & Pals, J. (2006). A New Big Five. Fundamental Principles for an Integrative Science of Personality. *American Psychologist*, 61(3), 204-217.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Hrebickova, M., Urbanek, T., Martin, T. A., Oryol, V. E., et al. (2004). Age Differences in Personality Traits Across Cultures: Self-report and Observer Perspectives. *European Journal of Personality*, 18(2), 143-157.

- McCrae, R.R., Costa, P.T., de Lima, M.P., Simoes, A., Ostendorf, F., Angleitner, A., Marušić, I., Bratko, D., Caprara, G.V., Barbaranelli, C., Chae, J-H., & Piedmont, R.L. (1999). Age Differences in Personality Across the Adult Life Span: Parallels in Five Cultures. *Developmental Psychology*, 35(2), 466-477.
- McCrae, R. R., & Terracciano, A. (2005b). Universal Features of Personality Traits From the Observer's Perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 547-561
- Mõttus, R., Pullmann, H., & Allik, J. (2006). Toward More Readable Big-Five Inventories. *European Journal of Psychological Assessment*, 22(3), 149-157.
- Nasby, W., & Read, N.W. (1997). Models Presented. *Journal of Personality*, 65(4), 795-822.
- Ozer, D.J., & Benet-Martinez, V. (2006). Personality and the Prediction of Consequential Outcomes. *Annual Review of Psychology*, 57, 401-421.
- Pasupathi, M., & Mansour, E. (2006). Adult Age Differences in Autobiographical Reasoning in Narratives. *Developmental Psychology*, 42(5), 798-808.
- Psühhiaatria (2000). Tallinn: Medicina.
- Pullmann, H., & Allik, J. (2000). The Rosenberg Self-Esteem Scale: Its Dimensionality and Personality Correlates in Estonian. *Personality and Individual Differences*, 28(4), 701-715.
- Roberts, B.W., O'Donnell, M., & Robins, R.W. (2004). Goal and Personality Trait Development in Emerging Adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(4), 541-550
- Schimmack, U., Oishi, S., Radhakrishnan, P., & Dzokoto, V. (2002). Culture, Personality, and Subjective Well-Being: Integrating Process Models of Life Satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(2), 582-593.
- Schmitt, D.P., & Allik, J. (2005). Simultaneous Administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 Nations: Exploring the Universal and Culture-Specific Features of Global Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(4), 623-642.
- Schroots, J.J.F. (2003). Life-course Dynamics. A Research Program in Progress from the Netherlands. *European Psychologist*, 8(3), 192-199.

- Schroots, J.J.F., Dijkum, C. van, & Assink, M.H.J. (2004). Autobiographical Memory from a Life Span Perspective. *International Journal of Aging and Human Development*, 58(1), 69-85.
- Schroots, J.J.F., & Assink, M.H.J. (2005). Portraits of Life: Patterns of Events over the Lifespan. *Journal of Adult Development*, 12(4), 183-198.
- Schwartz, Sh.H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. In: Zanna, M.P. (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology* (pp 1-65). San Diego, CA, US: Academic Press.
- Singer, J.A. (2004). Narrative Identity and Meaning Making Across the Adult Lifespan: An Introduction. *Journal of Personality*, 72(3), 437-459.

Tänuõnad

Autor soovib tänada oma juhendajaid Jüri Allikut ja Anu Realot, kes olid abiks motivatsiooni, värske ideede ja kaine mõistusega. Samuti Maris Kaskmanni, kellega koos sai kasutatud küsimustik välja töötatud ja uurimus läbi viidud, Salli Põldveret oluliste mõtiskluste eest ja Eva Otsa abi eest andmete sisselöömisel.